

6. Білас І. "Переселенсько-депортаційні акції: політико-правовий аспект" // Депортації українців і поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції "Вісла"). Матеріали міжнародної наукової конференції. Львів, 14-17 травня 1997 року. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1998. – С. 33-35.
7. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. – Київ: Либідь – Військо України, 1994. – Кн. 2. – С. 502-546.
8. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. – Київ: Либідь – Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.
9. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: Основи, 1994. – 168 с.
10. Борець Ю. У вирі боротьби. Спогади учасника повстанської боротьби (1941-1948) – Київ: Наукова думка, 1993. – 304 с.
11. Борисенко В. Заради історичної правди // Процюк В. Книга пам'яті. – Львів: друкарня видавництва "Вільна Україна", 1996. – С. 149-156.
12. Бугай М. Депортація населення з України (30-50-ті роки). – УІЖ. – 1990. – № 10. – С. 35.
13. Бухало Г. Холмський край наш український. – Рівне: АТ "Рівненська друкарня", 1994. – 48 с.
14. Буцко О. Украина – Польша: миграционные процессы 40-х годов. – Київ: Інститут історії НАН України, 1997. – 217 с.
15. Всемирная история. В 24 томах. Т. 24. Итоги Второй мировой войны. – Минск

УДК 94:329.17 (477)

Б. Паска

ІДЕЇ УКРАЇНОЦЕНТРИЗМУ ТА НАЦІОНАЛІЗМУ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Автор висвітлює націологічні та політологічні ідеї українського історика і публіциста, відомого дисидента Валентина Мороза, висловлені ним у 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. Досліджуються основні публіцистичні твори В. Мороза даного періоду, зокрема «Націоналізм ХХІ століття», «У пошуках українського Піночета», «Роль селянина-власника у сучасному українському відродженні» та ін. У статті розкривається внесок В. Мороза у поширення і популяризацію ідей українського націоналізму та україноцентризму.

Ключові слова: Валентин Мороз, український націоналізм, україноцентризм, Соціал-національна партія України, Микола Сціборський.

The author highlights the natiology, political ideas of Ukrainian historian and journalist, famous dissident Valentyn Moroz, expressed in the 90's. XX - XXI century. The basic journalistic works of V. Moroz of the period, including "Nationalism XXI century", "In Search of Ukrainian Pinochet", "The role of the farmer-owner in the modern Ukrainian revival" are researched. The article reveals the contribution of Moroz in spreading the ideas of Ukrainian nationalism and ukrainocentrism.

Key words: Valentyn Moroz, Ukrainian nationalism, ukrainocentrism, the Social-National Party of Ukraine, Mykola Stsiborsky.

Валентин Якович Мороз – уродженець Волині, український історик і публіцист, один із лідерів українського дисидентського руху, який тринадцять років провів у радянських тюрмах і концтаборах. У період 1967-1970 рр. він написав чотири есеї, які набули широкої популярності у дисидентському середовищі та розповсюджувалися через канали самвидаву. Протягом 1979-1990 рр. Мороз знаходився у вимушеній еміграції в США і Канаді; у 1982 р. він захистив докторську дисертацію на тему «Етнонім «Україна» (на матеріалах дум та історичних пісень)» в Українському Вільному Університеті [9, с. 444]. Тільки в останні роки «перебудови» колишній політ'язень отримав можливість повернутися до України та розпочав активну роботу щодо синтезу та вдосконалення власних націологічних концепцій. Також В. Мороз активно займався викладацькою та науковою діяльністю. У 2005 та 2012 рр. побачили світ відповідно перший та другий томи його історичної праці «Україна у ХХ столітті» [7, 8]. Протягом другої половини 90-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. вийшли друком цілий ряд публіцистичних статей В. Мороза. Він зблизився із керівництвом Соціал-Національної партії України (СНПУ) та став одним із її ідеологів [1].

Стаття «Націоналізм ХХІ століття» є передруком виступу Валентина Мороза на урочистому святкуванні його 60-річчя 20 квітня 1996 р. у Львові [4]. У 2004 р. за сприяння фонду Дмитра Донцова у Львові побачило світ друге її видання. У цій праці В. Мороз виклав своє бачення місця і ролі нації в історії людства, сформулював ідею та основні постулати власної концепції українського соціального націоналізму.

Історик Валентин Мороз вважав, що поділ людства на нації є природним, кожна нація наділена колективною свідомістю, а в світі існує своєрідна «черга націй» щодо верховенства над іншими. Сенс існування нації – «в чеканні часу», коли наступить її черга бути центральною в світі і вищою за інших; така установка є в підсвідомості кожної нації. Всі без винятку народи, і великі, і малі, мають шанс стати наймогутнішими в світі. Первинними чинниками, що впливають на силу нації є її внутрішні, духовні ресурси і багатства, тоді як зовнішні показники – економіка, армія, територія – є менш важливими. Завданням націоналістів є пошук духовних сил нації та їх застосування задля зростання її могутності. При цьому В. Мороз зауважує, що «...справжні глибинні ресурси можна знайти тільки наступальним способом...», закликаючи до переходу від оборони свого власного, національного до його активного поширення в світі. Теоретик піддавав критиці політику української влади протягом 90-х рр. ХХ ст. за нерозуміння нею сили духовності українського народу та нездатність до ефективного захисту інтересів українського народу [4, с. 3-5].

В. Мороз передбачав значні зміни на геополітичній карті світу у відповідності з принципом «черги націй». На його думку, зоряний час світового гегемона 90-х рр. ХХ ст. – країн Північної Америки і Західної Європи – вже минув, тому Захід прямує до свого занепаду. Наступним світовим лідером в уяві Мороза повинна була стати Японія та «далекосхідні тигри» («японоцентрична зона»). А ще за декілька десятиліть повинна була настати епоха «Заходу з людським обличчям» або «середньої зони», до якої історик відносив Україну, Туреччину, Литву, Хорватію, Словенію та Словаччину. Центральне місце серед цих держав повинна була б зайняти Україна, якій «...належить у майбутньому велика роль» [4, с. 5-6]. Виходячи із переліку держав можна зробити висновок, що В. Мороз симпатизував хорватському націоналізму Ф. Туджмана, економічним реформам Т. Озала в Туреччині та підтримував хорватську сторону в югославському конфлікті першої половини 90-х рр. ХХ ст. Очевидно, теоретик вважав поразку Росії в «холодній війні» остаточною та не вважав східного сусіда України потенційним геополітичним лідером регіону. У схемі Мороза не знайшлося місце Польщі як одному з лідерів «середньої зони». Основними хибами його геополітичної концепції було значне недооцінювання Заходу та Росії як потенційних «центрів сили» на міжнародній арені.

Проте українська нація, за Морозом, не повинна просто очікувати періоду свого піднесення, вона повинна активно працювати для того, щоб його прискорити. Шлях до розквіту нації, на його думку, можливий тільки через націоналізм. Історик вказує на те, що український націоналізм пройшов у своєму розвитку ряд етапів – етнографічний (ХІХ ст.), волонтаристський (ХХ ст.) В. Мороз говорить про особливу роль націоналізму у майбутньому для світу загалом та для України зокрема, вступаючи в протиріччя із концепціями «кінця історії» Ф. Фукуями та мультикультуралізму: «Світ ХХІ сторіччя приречений на націоналізм» [4, с. 7]. Це твердження В. Мороза перекликається з ідеєю американського вченого С. Гантінгтона про «зіткнення цивілізацій» [10].

У своїй концепції «націоналізму ХХІ століття» В. Мороз виділяв два ключових аспекти – екологічний та соціальний. Екологічність націоналізму теоретик пов'язував із проблемою перенаселення Землі та відповідного посилення боротьби за ресурси у

світі. Зростання чисельності людства значно ускладнило можливість збереження придатних для нормального життя умов навколишнього середовища. Соціальні наслідки демографічного вибуху на даному етапі гальмуються, але зрештою він призведе до вибуху в суспільстві [4, с. 8]. Чітко простежується вплив теорії мальтузіанства на погляди В. Мороза: історик трактує війни як природний механізм «самоочищення» Землі.

Націоналізм майбутнього буде також «соціальним», що виражатиметься у боротьбі різних соціальних груп, в першу чергу націй за життєвий простір, за оборону своєї території. При цьому В. Мороз різко засуджував космополітизм, імперські теорії «злиття націй» та «плавильного котла», які були популярними відповідно у СРСР та у США в другій половині XX ст. Теоретик прогнозував зростання ксенофобії в суспільстві, яка буде наслідком невдалої соціальної, економічної та національної політики урядів провідних західних держав, активної міграції до Європи та Америки із Близького Сходу та африканських держав. Мороз був прихильником заборони міграцій, здійснення активної протекціоністської політики, спрямованої на «захист свого». Історику вдалось передбачити крах політики мультикультуралізму у Західній Європі, «бо зростає лавина чужих людей, які рвуться у перенаселеному світі через кордон». Він робив висновок про швидку капітуляцію Заходу перед «навалом чужих» та приреченість на ксенофобію [4, с. 11-12].

При цьому Валентин Мороз ідеалізував східний, японський приклад побудови мононаціональної держави, виправдовуючи примусові депортації представників національних меншин та мігрантів. Одним із найбільших плюсів японської моделі він вбачав повне заперечення марксистських принципів і практики. Загалом теоретик ставився до марксизму як до однієї із ключових загроз для існування людства, яку необхідно повністю викоринити та визначав його як «систему, що з'їла половину світу» [4, с. 12-14].

Основними проблемами молодшої української держави у 90-х рр. XX ст. В. Мороз вважав відсутність реальної національної ідеї та україноцентризму у всіх сферах життя. Історик був прихильником етнічної концепції побудови держави в Україні, повторюючи основне гасло націоналістів від часів М. Міхновського: «Україна – це держава української нації... Доки цього немає – все, що ми будемо – збудоване на піску» [4, с. 15]. Мороз активно критикував політику Президента Л. Кучми за її нерішучість, низьку активність у національному питанні та відсутність чіткої україноцентричної позиції. Теоретик засуджував намагання владних діячів під прикриттям демократизму та ліберальності гальмувати процес творення модерної української нації. Колишній дисидент закликав до обережності у проведенні мовної політики, вважаючи, що українізація Сходу України повинна проводитися поступово. Зокрема, у регіоні Донбасу, за Морозом, слід акцентувати увагу швидше на економічних чинниках єдності з Україною, ніж на мовних чи культурних [4, с. 15-16].

В. Мороз у своїй роботі вказував на основні засоби зміцнення України та наповнення її реальним українським змістом – створення позитивного образу українця, відмову від національного песимізму та приниження всього українського, перетворення України в активного суб'єкта міжнародних відносин, повна відмова від «малоросійщини» та комплексу неповноцінності. Дослідник акцентував особливу увагу на невичерпності національних духовних ресурсів сучасної України та українця, їх богобраності, величній історії, та закономірності подальшого посилення Української держави на міжнародній арені: «Ця обітована велич з часів князя Божа заповідана нам нашими Богами. Головна заслуга еліти – іти за нею. Все інше прийде само собою. Хліб завжди прийде як нагорода, як подяка людям, які будують велич, а не просто думають про хліб» [4, с. 17-18].

У 1999 р. побачила світ брошура Валентина Мороза «У пошуках українського Піночета», в якій детально описуються та накладаються на реалії України періоду рубежу тисячоліть ідеї одного із найбільш відомих теоретиків українського націоналізму Миколи Сціборського (1898-1941). Передмову до праці написав один із лідерів СНПУ та близький друг колишнього дисидента Андрій Парубій, який звернув увагу на те, що В. Мороз є одним із провідних ідеологів українського націоналізму на сучасному етапі, а його ідеї та боротьба справили значний вплив на процес розпаду СРСР та утвердження української державності. Парубій високо оцінив чіткий україноцентризм В. Мороза та його прихильність до ідеології соціал-націоналізму, основною метою якої є вирішення матеріальних та духовних потреб українського народу [6, с. 3-4].

В. Мороз у даній праці подав детальний аналіз основної теоретичної праці М. Сціборського «Націократія», яку він ставив у один ряд із «Націоналізмом» Д. Донцова та «Призначенням України» Ю. Липи в контексті впливу на формування ідеології українського націоналізму. Історик писав, що досить значний вплив на концепцію Сціборського справили консервативно-монархічний націоналізм В. Липинського та націонал-комунізм М. Хвильового. Мороз акцентував увагу на високих професійних якостях Сціборського як першокласного соціолога при висвітленні ним характерних особливостей основних типів політичного режиму. У брошурі звернено особливу увагу на факт впливу реалій 1930-х рр. на погляди Сціборського, зокрема його різко негативне ставлення до російського комунізму та позитивне ставлення до італійського фашизму. Також Мороз вказував на оригінальність концепції національної диктатури М. Сціборського, яка носила власне український характер і передбачала такі ознаки як тимчасовість та запровадження в залежності від доцільності. Загалом «Націократія» оцінювалась В. Морозом як логічне завершення і синтез теорії українського націоналізму зразка міжвоєнного періоду [6, с. 7-13].

В. Мороз бачив втілення ідеї націократії М. Сціборського в першу чергу в диктатурі Августо Піночета в Чилі у 1973-1990 рр. Автор високо оцінював політичну діяльність Піночета, вважаючи, що він запровадив диктатуру, виходячи з потреб та інтересів чилійського народу. Мороз вказував на вагомі економічні успіхи Піночета, «чилійське економічне диво» – досягнення стабільності, притік іноземних інвестицій, масову заробітчанську еміграцію в Чилі. Серед основних причин успіху Піночета Мороз виділяв запровадження націоналізму як основи усіх сфер державної політики і суспільного життя, а також введення комбінованої економічної моделі із вмілим поєднанням приватної ініціативи та державного контролю. Також В. Мороз вказував на схожість ідей М. Сціборського з однієї сторони та політичних заходів у сфері економіки президента Франції Шарля де Голля (1958-1968) і японських урядів у 90-х рр. XX ст. з іншої. Публіцист зробив висновок про вірність та актуальність концепції націократії для сучасної України [6, с. 14-17].

На думку історика, більшість проблем України на рубежі тисячоліть були пов'язані із відсутністю політичної та економічної стабільності. Їх вирішення В. Мороз бачив у запровадженні тимчасової диктатури на основі ідей націократії, тому закликав «знайти українського Піночета». Дослідник, виходячи з теорії Сціборського, вкотре наголошував на необхідності становлення України як держави української нації, а також звертав увагу на те, що національна революція є довготривалим процесом, який буде продовжуватися до повної ліквідації усіх наслідків чужоземного поневолення. В. Мороз визнавав особливу актуальність ідей Сціборського про соціальну роль націоналізму та необхідність радикальної перебудови суспільно-економічних відносин в Україні [6, с. 16-18].

Опираючись на працю Сціборського, Мороз вказував на відсутність реальних українських політичних партій в умовах України 1990-х рр. та неможливість запровадження тут демократичного устрою. Існуючі партії історик вважав штучно утвореними в середовищі української інтелігенції на основі запозичення західноєвропейських доктрин або інструментами іноземного впливу на Україну. Проте, на відміну від Сціборського, Мороз не бачив проблеми у перетворенні українських націоналістів у правлячу партію, вважаючи це свідченням сформованості нації. [6, с. 19-22].

Отже, книга В. Мороза «У пошуках українського Піночета» є публіцистичним аналізом праці М. Сціборського «Націократія». Погляди Сціборського були одним із основних джерел концепції соціального націоналізму Валентина Мороза та справили значний вплив на її становлення. Праця спрямована на популяризацію ідей українського націоналізму в суспільстві та пропаганду україноцентризму.

Досить цікавою є стаття В. Мороза «Збільшувати націоналістичний потенціал України», яка побачила світ в тижневику СНПУ «Соціал-націоналіст» 19 жовтня 1997 р., а згодом була передрукована у збірці «Правий напрям» (1998 р.) Колишній дисидент писав

про важливість поширення ідеології українського націоналізму, яка могла б стати визначальним стабілізуючим фактором в умовах переходу України від комунізму до ринкової економіки. Він констатував відсутність реальних змін після «оксамитової революції» 1989-1991 рр. та визначав період після проголошення незалежності України як «епоху пізнього комунізму». В. Мороз закликав до створення культу української сили та перетворення України в потужну геополітично і по-справжньому незалежну державу. Конкретними кроками для здійснення цієї мети він бачив популяризацію історії українських силових структур, формування великодержавної ментальності в Україні та зростання ролі СНПУ у політичному житті держави [2].

Стаття «Роль селянина-власника у сучасному українському відродженні» є друкованим варіантом виступу В. Мороза перед керівниками місцевих органів влади у Львові 5 грудня 2001 р. Її було надруковано в лютому 2002 р. у вигляді брошури у видавництві «Астрон» накладом десять тисяч примірників за сприяння голови Львівської ОДА та лідера Аграрної партії України (АПУ) Михайла Гладія [5].

У брошурі автор зробив спробу поглянути на економічну та аграрну сферу суспільного життя України комплексно, зі стратегічної точки зору. Основною причиною загострення соціально-економічних проблем України на рубежі тисячоліть В. Мороз бачив перехід від тоталітарної системи радянського зрака та державної економіки до демократії і ринку. В руслі підтримки політики АПУ історик звернув увагу на заслуги української влади щодо недопущення дестабілізації ситуації в економічній та політичній сферах протягом перехідного періоду [5, с. 7-8].

В. Мороз вважав наявність нормально функціонуючого села як структури і типу ментальності ознакою «здорового» суспільства. У статті виявилась прихильність історика до «хутірної філософії» П. Куліша із її традиційним возвеличенням села, наголосом на його особливому місці в державі та суспільстві. Мороз протиставляв цивілізацію Заходу, в якій, на його думку, відсутня специфічна сільська ментальність, цивілізації Сходу, де присутні сільські архетипи мислення [5, с. 10]. Різка антипатія до Заходу була викликана, в першу чергу, розчаруванням В. Мороза західним способом життя під час перебування на еміграції, а також пасивністю США та країн Західної Європи у вирішенні українського питання. Очевидною є несумісність політичних поглядів Мороза, який був прихильником авторитаризму та правого націоналізму, із загальнодемократичними ідеалами, які є домінуючими серед політичних еліт Заходу.

Щодо власне українського села, то історик вважав основною причиною його занепаду колективізацію 1930-х рр. Колективізація та голодомор 1932-1933 рр., здійснені комуністичним режимом, фактично спричинилися до руйнування села в Україні, яке стало сприйматися як щось меншоважливе у радянській системі цінностей. В. Мороз різко засуджує в загальному політику комуністичного режиму в аграрній сфері, оскільки вона мала своїм наслідком знищення трудівників та власників, ліквідацію в селян стимулів до праці: «Найстрашніший злочин комунізму: він поставив «на вершині піраміди» не Трудівника, а Комбінатора...» Тому В. Мороз закликав відновити «шевченківське», дорадянське, приватновласницьке село в сучасній Україні. Найважливішою якістю українського села дослідник вважав його роль у національному житті українців. Мороз наголошував на тому, що село завжди було базою для українізації та осередком поширення української національної ідеї [5, с. 12-13].

На думку В. Мороза, необхідною основою для забезпечення стабільності в суспільстві є створення міцного середнього класу та дозвіл купівлі-продажу землі в Україні. При цьому слід забезпечити формування класу селян-фермерів та не допустити скуповування землі великими власниками. Тому колишній дисидент засуджував намагання лівих партій у парламенті заблокувати позитивне вирішення питання щодо дозволу торгових операцій із землею [5, с. 16-17].

В. Мороз ставив знак рівності між підтримкою ринкових тенденцій в економіці та сільському господарстві з однієї сторони, та підтримкою української державності з іншої. Всі політичні партії він ділив на дві категорії – антиукраїнські, для яких існування незалежної України є аномалією, які прагнули до відновлення радянської імперії та колективістського принципу, та проукраїнські, які виступали за зміцнення української держави та впровадження ринкових методів [5, с. 18-19].

У березні 2002 р., побачила світ ще одна праця В. Мороза «Молодь і процес сучасного українського державотворення». У авторській передмові робиться акцент на важливості проблеми молоді в умовах «прискорення часу» та розриву між поколіннями, що в Україні підсилюється зміною системи, переходом від чужоземного панування до утворення власної незалежної держави [3, с. 3].

В. Мороз вважав, що українська молодь повинна відігравати центральну роль у процесах національного державотворення. Оскільки світоглядні засади старшого покоління сформувалися у часи перебування України в колоніальному становищі, воно не є здатним до повноцінного державотворення. Тому «нову епоху мусить зробити молодь». Історик виділив основні ментальні риси сучасної української молоді – відсутність комплексу неповноцінності по відношенню до Росії, орієнтованість на Захід, практицизм, прагматизм, прихильність до ринкової моделі економіки. В. Мороз вказав на особливу роль молоді в українській історії та національному русі, навівши приклади бою під Крутами, Листопадового Зриву 1918 р., руху ОУН у 30-х рр. XX ст. [3, с. 5-10].

Проблему масового виїзду молоді за кордон В. Мороз вважав однією із найбільш загрозливих для України, констатує при цьому відсутність ефективної молодіжної політики в офіційного Києва. Колишній дисидент закликав молодь активно відстоювати українські інтереси, мати власну думку та захищати її; обережно ставитися до запозичень із Заходу, зокрема пропаганди космополітизму та мультикультуралізму [3, с. 11-12].

Отже, публіцистичні статті В. Мороза кінця XX – початку XXI ст. мали на меті утвердження та поширення в суспільстві принципів україноцентризму, українського націоналізму, культу міцної та потужної Української держави, національно орієнтованого бачення вітчизняної історії. Також вони пронизані різкою критикою української влади та її діяльності у національно-культурній та соціально-економічній сферах. Центральною і фундаментальною статтею В. Мороза даного періоду була стаття «Націоналізм XXI століття», де публіцист виклав свою концепцію українського соціального націоналізму. Інші статті публіциста в більшій чи меншій мірі доповнюють його концепцію. У системі цінностей В. Мороза нація стоїть на першому місці; при цьому кожна нація заслуговує на панування в світі. Історик передбачав зростання нетерпимості на національному ґрунті у майбутньому світі та поширення ідеології націоналізму. Ключовою ідеєю публіцистики В. Мороза є ідея україноцентризму – домінування інтересів української нації в усіх сферах державного та суспільного життя в Україні. Ідеалом Мороза була геополітично сильна і суверенна Українська держава, яка була б спроможна повноцінно захищати українські інтереси на міжнародній арені.

Джерела та література

1. Інтерв'ю Б. Паски з В. Морозом. м. Львів. 23. 01. 2014 р.
2. Мороз В. Збільшувати націоналістичний потенціал України / В. Мороз // Правий напрям / ред. А. Радомський. – Львів: Ліґа-прес, 1998. – С. 35-37.
3. Мороз В. Молодь і процес сучасного українського державотворення / В. Мороз. – Львів: Астрон, 2002. – 19 с.
4. Мороз В. Націоналізм XXI століття / В. Мороз. – Львів: Фонд Дмитра Донцова, 2004. – 18 с.
5. Мороз В. Роль селянина-власника у сучасному українському відродженні / В. Мороз. – Львів: Астрон, 2002. – 23 с.
6. Мороз В. У пошуках українського Піночета / В. Мороз. – Львів: Сурма, 1999. – 24 с.
7. Мороз В. Україна у двадцятому столітті: 1900-1920 роки. 2-ге вид. / В. Мороз. – Львів: Астролябія, 2010. – 496 с.
8. Мороз В. Україна у двадцятому столітті. Книга друга. 1920-1953 рр. / В. Мороз. – Львів: Ліґа-Прес, 2012. – 260 с.
9. Рух опору в Україні: 1960-1990. Енциклопедичний довідник / Передм. О. Зінкевича, О. Обертаса. – К.: Смолоскип, 2010. – 804 с.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.